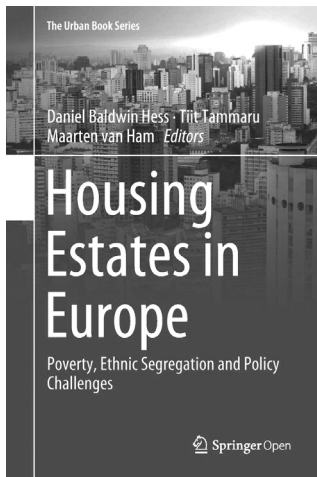

Daniel Baldwin Hess, Tiit Tammaru i Maarten van Ham (ur.)

Housing Estates in Europe: Poverty, Ethnic Segregation and Policy Challenges

Springer Nature, 2018., 424 str.¹

Izgradnja velikih modernističkih stambenih naselja kao način nošenja s nedostatkom stambenog fonda nakon Drugog svjetskog rata paneuropska je pojava i reakcija na brze poratne procese industrijalizacije i urbanizacije. Kontekst njihove izgradnje u svakoj je državi ponešto drugačiji, no u njihovim putanjama razvoja i problemima s kojima se suočavaju može se pronaći puno zajedničkih točaka. Sudbina tih velikih stambenih naselja tema je zbornika radova urednika Daniela B. Hessa (*University at Buffalo, SAD*), Tiita Tammarua (*University of Tartu, Estonija*; *Delft University of Technology, Nizozemska*) i Maartena van Hama (*University of St Andrews, UK*; *Delft University of Technology, Nizozemska*). Zbornik se sastoji od 14 studija slučaja europskih

gradova: Atene, Berlina, Birminghama, Bruxellesa, Budimpešte, Bukurešta, Helsinkija, Madrida, Milana, Pariza, Moskve, Praga, Stockholma i Talina, kojima prethodi uvodno poglavlje te dva poglavlja kroz koja autori obrazlažu jesu li fizičke karakteristike ili pak neki vanjski čimbenici odgovorni za postupno propadanje tih naselja.

U uvodnom poglavlju saznajemo da su u zborniku prikazana istraživanja svojevrsni nastavak velikog europskog projekta *Restate*, koji je početkom stoljeća ukazao na negativne fizičke i društvene trendove koji pogađaju velika stambena naselja, a kojima se prema urednicima može pristupiti na tri različita načina: prepuštanjem naselja procesima na tržištu, odnosno neinterveniranjem od države; demoliranjem (rušenjem) zgrada i naselja ili srednjim putem – integriranim intervencijama i mjerama obnove stambenih naselja. Nekoliko je temeljnih istraživačkih pitanja koja urednici postavljaju:

¹ Ovaj je prikaz rezultat projekta *Kvaliteta života u stambenim naseljima iz socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja: komparativna analiza između Slovenije i Hrvatske* / Znanstveni projekti / Slovensko-hrvatski bilateralni projekt (IPS-2020-01-7036), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

- Uzimajući u obzir potencijal za moguće intervencije, kakav je utjecaj velikih stambenih naselja na procese reprodukcije nejednakosti, siromaštva i segregacije u europskim gradovima danas?
- Jesu li putanje razvoja stambenih naselja i dalje različite (rezultat *Restatea*) i što uzrokuje te razlike?
- Koja je pritom uloga širih obrazaca i trendova u stambenim statusima i rezidualizaciji, odnosno kako na stambena naselja utječe privatizacija tog stambenog fonda?
- Jesu li razne intervencije prisutne u europskom kontekstu bile uspješne i kako se velika stambena naselja mogu pretvoriti u domove za budućnost?

Iako se u svakom od poglavlja razvija ponešto drugačija definicija velikih stambenih naselja, prikladna lokalnom kontekstu i pojedinom istraživanju, u uvodnom poglavlju autori po uzoru na Wassenberga (poglavlje dva) navode njihove sljedeće važne karakteristike: planirana su i građena u periodu između 1950-ih i 1980-ih godina kao velika, koherentna i oblikom prepoznatljiva cjelina, sastoje se od visokih nebodera (pet i više katova s obveznim dizalom) te ukupno imaju najmanje 1000 stambenih jedinica (granica određena u empirijske svrhe).

U uvodu navedeni autori sažetak empirijskih zaključaka čitavog zbornika prezentiraju u obliku deset poruka, koje ćemo didaktički smjestiti na kraj ovog prikaza, a koje povezuju sva poglavlja i gradove. No, već u ovom poglavlju autori ističu kako su nešto sličniji put imala stambena naselja Istočne Europe (postsocijalistički gradovi) od onih u Zapadnoj i Sjevernoj te od onih u Južnoj Europi, pa ćemo zaključke iz tih poglavlja formulirati zajedno.

U drugom poglavlju njegov autor Wassenberg navodi karakteristike velikih stambenih naselja, objašnjava povijest njihova nastanka i izvorište ideje u modernističkim arhitektonskim principima (*CIAM*). Kada su se modernistički ideali o kompaktnim susjedstvima sa svim potrebnim servisima i o egalitarnom društvu s boljim stambenim uvjetima za radničku klasu (i ostale) spojili sa zlatnim dobom javnog stanovanja i tehnologijom koja je omogućavala brzu, masovnu gradnju predgotovljenim (engl. *prefabricated*) građevinskim komponentama, na prostranim parcelama na rubovima grada, i uz potporu države, nastala su visoka i gusta stambena naselja. Ovisno o javnim politikama, širim socioekonomskim trendovima i drugim faktorima, nakon nekog su vremena ta naselja upala u tri međusobno povezana ciklusa propadanja: fizički, socijalni i ekonomski. Autor zaključuje kako fizički dizajn naselja (estetski nedostaci, zgusnutost, loši materijali, unificiranost...) nikad nije jedini uzrok propadanja, a rješenje vidi u balansu mjera usmjerenih na područje stanovanja i na stanovnike kako ne bi došlo do paradoksalnog odnosa da se obnovi okolina, ali da to nema utjecaja na svakodnevnicu njenih stanovnika, ili da se pak socioekonomske prilike stanovnika poprave i oni se zatim isele iz naselja.

U trećem poglavlju Bolt identificira neke eksterne faktore zaslužne za sociodemografske i etničke promjene u velikim stambenim naseljima – veličinu i način upravljanja stambenim fondom, stigmatizaciju javnog najamnog stanovanja vezanu uz davanje prednosti privatnom vlasništvu nad nekretninama, valove imigracije s kojima se Europa suočava te prije svega konkurentski odnos s novim naseljima, koja se obično pozicioniraju na vrh stambenog tržišta i koja bolje ispunjavaju zahtjeve modernog stanovanja.

Zapadna/Sjeverna Europa: Birmingham, Bruxelles, Helsinki, Pariz, Stockholm, Zapadni Berlin (poglavlja 6, 7, 10, 14, 16 i 5)

Socijaldemokratski program izgradnje milijun domova u Švedskoj u razdoblju 1965. – 1974. (engl. *Million Programme*) bio je uzor za izgradnju velikih stambenih naselja u mnogim državama. No, kao i u zapadnoeuropskim zemljama, odmah po postizanju kvantitativnog cilja počele su se pojavljivati kritike kvalitete tih zdanja. U Zapadnom Berlinu i u Engleskoj kritike su počele i ranije – u jeku studentskih i općedruštvenih demonstracija krajem 1960-ih medijska slika modernističkih naselja počela se urušavati, što je u Engleskoj dodatno bilo potaknuto eksplozijom u jednom od londonskih nebodera 1968. godine. Sredinom sedamdesetih u Parizu neka su se naselja već obnavljala, a u osamdesetima su se smatrala socijalno depriviranim prostorima s koncentriranim siromaštvom, dok su se u Zapadnom Berlinu nakon početne hajke dojmovi smirili te je većina stanara nakon završetka gradnje popratne infrastrukture izrazila zadovoljstvo životom u najpoznatijem naselju *Märkisches Viertel*. U Finskoj su kritike uslijedile najkasnije – u toku ekonomske krize i promjena u devedesetima.

Danas u tom dijelu Europe velika stambena naselja čine mali dio stambenog fonda gradova (npr. 7% u Bruxellesu 2011. godine) te su stanovi većinom privatizirani. Njihov imidž razlikuje se od države do države – dok su u Berlinu dobro održavana, u nekim drugim zapadnim državama ta su naselja na lošijem glasu kao domovi građana slabijeg socioekonomskog statusa te sve više domovi imigranata koji se slijevaju u te imućnije europske države. No, iz lošijeg imidža slijedili su i veći naponi za regeneraciju velikih stambenih naselja – mnogi primjeri dobre prakse mogu se preuzeti iz Pariza ili iz Birminghama, gdje su stanovnici bili aktivno uključeni u raspravu o svom naselju *The Central Estates*. Program je u tom gradu popravio socijalno miješanje i uvjete stanovanja, ali debata o pravilnom održavanju i upravljanju naseljima i dalje je živa. Murie (poglavlje šest) naglašava da su „promašaji“ vezani za ovu vrstu naselja proizašli iz tridesetogodišnjeg zanemarivanja institucije javnog stanovanja, koja je karakteristična i za druge navedene gradove i države u kojima je izražena neoliberalna tržišna logika upravljanja sektorom stanovanja.

Istočna Europa (socijalistička stambena naselja): Budimpešta, Bukurešt, Istočni Berlin, Moskva, Prag, Talin (poglavlja 9, 8, 5, 13, 15 i 17)

Za razliku od zapadne Europe, u postsocijalističkim gradovima velika stambena naselja čine velik dio stambenog fonda – npr. trećinu u Češkoj ili Budimpešti. Od svih europskih gradova, u Bukureštu uvjerljivo najveći postotak ljudi živi u velikim stambenim naseljima: čak 83% u 2011. godini. Dok se na zapadu već uvelike kritizirao njihov koncept, u socijalističkim su državama sredinom sedamdesetih godina velika stambena naselja doživjela vrhunac gradnje. Ona je u većini gradova potrajala sve do kraja osamdesetih, a u Moskvi se takva naselja (ali nešto bolje kvalitete) grade i danas. Osiguravanje dostojnog stanovanja svim građanima bilo je dio socijalističke ideologije tih zemalja – stanovi su se dodjeljivali građanima radničke i srednje klase, ali i pripadnicima nomenklature, što je osiguralo miješanu strukturu stanovništva, koja se većim dijelom održala i do danas, pa je razina segregacije stanovništva u velikim stambenim naseljima relativno mala.

Većina je stanova nakon sloma socijalističkog režima na početku devedesetih privatizirana, a stanari koji su otkupili svoje stanove (tzv. procesom otkupa nakon osamostaljenja) često nisu imali sredstva ni znanje za pravilno održavanje i upravljanje zgradom. Unatoč javnoj politici „nepoduzimanja ničega“, velika stambena naselja u tim državama imaju puno bolju reputaciju i status na stambenom tržištu nego na zapadu. Programi obnove bili su malobrojni, a na primjeru Moskve vidi se koliko su planovi renovacije često nejasno formulirani. Nove zgrade nastale nakon devedesetih godina oslanjaju se na postojeću infrastrukturu, a novi stambeni blokovi često su manje funkcionalni od socijalističkih, kako su im investitori usmjereni na maksimizaciju profita. Stanovanje je u tim zemljama nisko na ljestvici prioriteta pri stvaranju javnih politika – od prava je postalo nešto što se mora zaslužiti i kupiti kao roba (engl. *economic merit*).

Južna Europa: Atena, Madrid, Milan (poglavlja 4, 11 i 12)

Najmanji postotak stambenog fonda velika stambena naselja čine u grčkom glavnom gradu (1,5%), u kojem nikad nije razvijen sektor najamnog javnog stanovanja, već su se ljudi sami, legalno ili ilegalno, pobrinuli za rješavanje stambenog pitanja. Naglasak na privatnom vlasništvu prisutan je i u ostala dva južnoeuropska grada. Italija je pri dnu Europe po javnom stanovanju, unatoč tome što je u šezdesetim godinama u Milanu proveden jedan od najvećih projekata izgradnje javnih stanova. U velikim stambenim naseljima tog grada postoje problemi s nedostatnom infrastrukturom i praznim javnim prostorom, lošim fizičkim stanjem, starenjem stanovništva te sve većim naseljavanjem internacionalnih migranata. U Madridu također postoji zanemariv broj jedinica javnog stanovanja te mjera za poticanje socijalnog miješanja (engl. *social mix*), što smanjuje šanse najranjivijim skupinama. Od devedesetih nadalje neka su se naselja obnovila fizički (najviše u centru), ali ne i ekonomski i socijalno, s različitim razinama društvene participacije, a njihove putanje razvoja ovise o brojnim varijablama: razdoblju izgradnje (politički/institucionalni kontekst – Francov režim ili demo-

kracija), prisutnosti obnove, prisutnosti mobilizacije stanovništva, lokaciji, kvaliteti prvotne gradnje, socijalnoj strukturi stanovništva itd.

Deset poruka kao zaključak knjige

1. Postoji velika varijacija u kontekstu izgradnje i početnim uvjetima stambenih naselja unutar različitih europskih država, pa su tako različite i njihove putanje razvoja.
2. Pogrešno je velika stambena naselja univerzalno smatrati problematičnim dijelom stambenog fonda – dok su se u nekima značajno pogoršali uvjeti, drugi su ih uspjeli dobro održati, pa katkad i poboljšati njihov status.
3. Postoje intervencije kojima je cilj poboljšati relativni položaj stambenog naselja na lokalnom tržištu nekretnina. Ulaganja u prometnu infrastrukturu, uključujući širenje sustava podzemne željeznice, izgradnja staza za pješake i bicikliste mogu značajno unaprijediti pristup stambenim naseljima. U nekim se gradovima pokušalo smanjiti ili povećati gustoću zgrada i stanovnika te smanjiti negativne posljedice koje iz toga proizlaze (npr. koncentracija siromaštva). Intervencije bi također trebale ciljati na izgradnju infrastrukture i organizaciju novih sadržaja u naseljima kako bi nastale atraktivne i funkcionalno diferencirane zajednice.
4. Položaj stambenih naselja na stambenoj je ljestvici nejasan. Dok je u nekim državama kompozicija stanovništva ostala slična kao u trenutku gradnje i s dobrim društvenim miješanjem, u drugima je došlo do starenja stanovništva, iseljavanja dobrostojećeg srednjeg sloja, useljavanja imigranata i sl. Kako bi se lakše osmislili ciljevi i konkretne intervencije, stambena naselja trebala bi imati bolje definiranu ulogu – npr. kao konačno stambeno odredište ili kao međustanica u obiteljskoj stambenoj karijeri.
5. U početku su velika stambena naselja često bila planirana i građena od države, te se javno vlasništvo sukladno tome i održavalo. Nakon privatizacije velikog dijela tog fonda, država se povukla iz upravljanja i održavanja, a novi vlasnici nisu imali kulturu, znanje i financijska sredstva za održavanje zajedničkih prostora. Kako bi se izbjeglo kaotično i individualno obnavljanje, upravljanje zgradom trebalo bi biti efikasnije organizirano (npr. u obliku stambenih zadruga koje djeluju na tom lokalnom području).
6. Iznimno je važno poraditi na reputaciji velikih stambenih naselja kako bi se privukli i zadržali stanovnici boljeg socioekonomskog statusa.
7. Intervencije su u velikim stambenim naseljima poglavito usmjerene na poboljšanje fizičkih aspekata susjedstva ili na unapređenje pristupa i povezanosti naselja izvorno smještenih na perifernim urbanim lokacijama. Međutim, potrebno je više pažnje posvetiti strategijama poboljšanja usmjerenima na ljude (stvaranje novih obrazovnih i poslovnih prilika u susjedstvu, novih sadržaja za provođenje slobodnog vremena i sl.).

8. Brojne ideje o tome kako bi suvremeni urbani život trebao izgledati, uključujući održivost, ekološki otisak, zajednički život i ekonomiju dijeljenja (engl. *sharing economy*) te društvenu jednakost, u skladu su s osnovnim načelima velikih stambenih naselja, što predstavlja priliku za njihovu svjetliju budućnost.
9. Kako bi se dijagnosticirali problemi i izazovi, a potom definirale učinkovite strategije intervencija, potrebni su pouzdani, ažurni i usporedivi podaci o stanovnicima velikih stambenih naselja.
10. Iz iskustava s velikim europskim stambenim naseljima dvadesetog stoljeća može se izvući sljedeća lekcija za buduće planiranje gradova unutar i van Europe: veća, gušća i periferno smještena stambena područja imaju veći rizik za koncentriranje siromaštva te stvaranje i reprodukciju trostruko nepovoljnog položaja njihovih stanovnika (socijalno, etnički i prostorno), stvarajući začarani krug siromaštva i segregacije.

Anamaria Klasić